

Розділ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.923

Н. М. Бамбурак

АКМЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Зауважено, що професійне становлення особистості зумовлюється розвитком акмеологічної культури суб'єкта, котра є акмеологічною детермінантою ефективності навчання. Аргументовано, що реалізація акмеологічного підходу та опертя на андрагогічні принципи забезпечує індивіду можливості досягти індивідуального, особистісного, професійно-діяльнісного ступеня зрілості, сформувати спрямованість до найбільш продуктивного прояву своїх якостей в інтересах власного професійного розвитку та соціального запиту суспільства.

Ключові слова: акме, акмеологічна культура, професійний розвиток, компетентність, компетенція, андрагогіка.

Постановка проблеми. У системі підготовки психологічних кадрів ще недостатньо враховуються об'єктивні тенденції особистісно-професійного становлення майбутнього психолога в різноманітних умовах життєдіяльності.

Теоретична грамотність є важливою, але недостатньою умовою професійної самореалізації фахівців. Ефективне виконання обов'язків вимагає наявності досвіду, індивідуально-творчого стилю і майстерності. Тому практичний психолог має володіти такими вміннями: гностичними (виявляти проблему психологічного характеру та визначати оптимальні шляхи її подолання, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки); інтерактивно-комунікативними (встановлення емпатійних зв'язків, володіти методиками впливу); діагностики (володіти діагностичними методиками, адекватно їх застосовувати та правильно інтерпретувати результати); дидактичними (вміти навчати індивідуально та в групі); проектувати (власну поведінку, стратегію життя, поведінку клієнтів і можливі варіанти розгортання соціальних ситуацій);

вжиття профілактичних заходів (девіантної поведінки); експертизи та корекції.

Стан дослідження. Вказаній проблематиці присвячені численні дослідження. Зокрема, теоретико-методолічне наповнення освітньої підготовки практичних психологів вивчали В. Панок, Н. Чепелева, Н. Пов'якель, С. Максименко та Т. Ільїна [13]; концепцію психологічних професійно важливих якостей обґрунтовували Л. Шнейдер, Дж. Б'юдженталь; ученням про становлення та розвиток готовності психолога до професійної діяльності – О. Ковальов, М. Гуліна, І. Зязюн, Н. Пророка, М. Дьяченко; дослідженням формування професійної компетентності присвячували роботи Е. Есер, О. Шахматова, В. Карандашов [7; 9; 14]; проходження етапів професійного становлення та досягнення акме зреалізували такі науковці, як А. Деркач, К. Гуревич, К. Платонов, В. Шадриков, Т. Кудрявцев [3; 4; 5; 6; 11; 12].

Мета статті – обґрунтувати особливості акмеологічних досліджень професійної діяльності практичних психологів.

Виклад основних положень. Теоретичні та прикладні дослідження багатьох науковців зосереджені на вивченні особистісно-професійного розвитку фахівців. Поєднання двох аспектів прояву суб'єктності дає змогу визначити передумови та обставини появи особистісної зрілості й майстерності професіонала. Адже професійний розвиток особистості фахівця – безперервний, вимагає постійної роботи над собою, своїм професійним становленням, удосконаленням, накопиченням і розвитком соціально-професійного досвіду, творчого потенціалу тощо. Сьогодні у вітчизняній і зарубіжній літературі немає єдиного, цілісного розуміння професійного розвитку особистості та особистісного розвитку фахівця до рівня високого професіоналізму і майстерності. Дослідники наповнюють його різним змістом залежно від об'єкта і мети дослідження.

Концепції професійного розвитку переважно зорієнтовані на пояснення психологічної структури професійної діяльності фахівців різного профілю. Акцентується на вивченні змін у розвитку діяльності суб'єкта як системи в процесі професіоналізації та професійної підготовки. Якість підготовки фахівця, його готовність до виконання своїх соціальних і професійних обов'язків оцінюється системою специфічних критеріїв і показників, провідними серед яких є акмеологічні детермінанти.

До них належать особистісні професійно значущі якості, які виступають самостійними чинниками ефективності в досягненні особистості акме, професійного розвитку і вдосконалення, а також обумовлені рівнем розвитку акмеологічної культури.

До найбільш вагомих акмеологічних детермінант належать: орієнтація особистості на творчий саморозвиток, професійна компетентність, гуманізм, професійна ментальність, позитивне настановлення на професійну діяльність, акмеологічна культура. Ефективність процесу професійного розвитку забезпечується реалізацією в навчально-виховному процесі акмеологічного і андрагогічного підходів.

Особистість, орієнтована на творчий саморозвиток як у професійному, так і соціальному аспектах, є соціально зрілою. Тому настановлення на досягнення вершин професіоналізму має бути закладена в освітньому процесі як один із дієвих механізмів акмеологічного підходу, який створює у студентів таку мотивацію. Акмеологія розглядає людину як цілісний феномен, досліджує її мотиви, рушії у досягненні професійних вершин. Тут особистість вивчається як суб'єкт діяльності і життєдіяльності загалом, який володіє не тільки своїми психічними здібностями, але і волею, характером для вирішення професійних і життєвих завдань [12].

Реалізація акмеологічного підходу в освіті як одного з домінуючих чинників професійного становлення особистості майбутнього фахівця створює умову для формування акмеологічної культури особистості. На думку Н. Кузьміної, вона сприяє досягненню високого рівня професіоналізму та пролонгованої здібності особистості жити і діяти відповідно до цивілізованості [12]. Основним системоутворювальним чинником акмеології є особистість, культура котрої розглядається в ній як результат розвитку способу її життєдіяльності.

Культура, на думку А. Деркача, стає не просто способом діяльності, запозиченим досвідом, а новою якістю, новоутворенням особи. Культурна особистість, вважає вчений, має іншу мотивацію, домагання, критерії у задоволенні; у неї відбувається повне переформування особистісної організації. Акмеологічна культура – це найбільш високий рівень культури будь-якої особистості, критерієм якої «стає оптимальність і конструктивність її власного самовираження, самореалізації і того способу соціальної професійної діяльності, яким вона здійснює цю діяльність» [5, с. 37]. Зміст останньої охоплює такі компоненти, як гуманістичний світогляд, духовно-моральна досконалість, інноваційність, професійна компетентність, професійний менталітет, творчий саморозвиток.

Застосування акмеологічного підходу в освітньому процесі передбачає переорієнтацію навчання на такі аспекти: спонукання саморозвитку зрілої особистості, створення умов самореалізації її внутрішнього потенціалу, формування вмінь самоосвіти, самоконтролю, самовдосконалення, самокорекції, самоорганізації.

Результат дії суб'єктивної активності в означених напрямках забезпечує появу феномену зрілості особистості. Зрілість – найтриваліший період у житті людини: від юності – до старості. Акмеологія розглядає зрілість як здатність до самовдосконалення (фізичного, морального, психічного, професійного, соціального), саме вона забезпечує людині вихід на рівень акме як індивіда, як особистості і як суб'єкта творчої діяльності [5].

За таких умов акмеологічна культура складається із сукупності елементів: духовно-моральної досконалості, інноваційності (як особистісної характеристики, зміст якої полягає у здатності сприймати та реалізувати нові, нестандартні ідеї), гуманістичного світогляду, професійної компетентності.

Духовно-моральна досконалисть припускає наявність морально-ціннісного потенціалу, що дозволяє опанувати кращими досягненнями світової культури на рівні загальнолюдських, професійних і особистісно-гуманістичних надбань. Акмеологія розглядає цей процес як відтворювальний взаємообмін. У дослідженнях О. Бодальова, А. Деркача, Н. Кузьміної наголошується, що оволодіти цим компонентом культури допомагає використання системи технологій, серед яких виокремлюють: освітні (традиційні виховання, ретроспективне і репродуктивне навчання, інноваційно-навчальна співтворчість); самоосвіти; інформаційні [2; 5; 6].

Розвиток інноваційності може розглядатися як процес формування позитивної установки на власну діяльність, професію, а також вироблення професійної позиції. Позитивне настановлення забезпечує схильність фахівця до здійснення цілеспрямованої праці і є комплексом спонукань до конкретних проявів психічної активності особистості. Це зреалізує: успіх у діяльності, позитивну презентацію себе, свого особистісного і професійного образу; саморозкриття, самоосвіту, саморозвиток тощо. Так формується професійна позиція, змістове наповнення якої відображає ставлення до виконання службових і власних професійних обов'язків.

Сукупність настановлень формує позицію особистості – це категорія, що відображає ціннісне ставлення до навколишньої дійсності, воно реалізується у діяльності, спрямованості вчинково-поведінкових патернів, у спілкуванні з іншими людьми, колегами. А професійна позиція, яка є частиною особистісної позиції, є основою професійного становлення фахівця, орієнтуючи його на професійно-творчий саморозвиток і самореалізацію.

Інноваційність передбачає введення нових алгоритмів, моделей і технологій праці, заснованих на науковому знанні, практичному

досвіді і творчому пошуку. В основу інноваційного компонента акмеологічної культури фахівця слід включити здатність до творчої діяльності, активність, ризик, індивідуальний стиль діяльності, професіоналізм.

Одним із найважливіших аспектів акмеологічної культури є гуманістичний світогляд фахівця, оскільки гуманізм як система поглядів і спрямування громадської думки охоплює вищі загальнолюдські цінності, вироблені людством на шляху розвитку. Згідно з визначенням Є. Шиянова, гуманістичний світогляд – це суспільна система поглядів, переконань, ідеалів, в якій людина виражає своє ставлення до навколишнього природного і соціального середовища [15].

Якщо гуманізм – це основа системи певних поглядів на світ, то саме людина є системоутворювальним чинником, ядром гуманістичного світогляду. Саме так відображається ставлення до іншої людини, суспільства, духовних цінностей, діяльності. Доцільно розглядати гуманність як якість особистості, як її інтегральну характеристику, яка містить комплекс властивостей, які зумовлюють міжособистісні відносини. Внесок гуманізації у розуміння сучасного типу освіченості зводиться до того, що вона уособлює могутній культурно-творчий початок, забезпечує становлення самосвідомості і саморозвиток суспільства, допомагає творенню людини.

Професійна компетентність є базовою основою акмеологічної культури особистості фахівця. Це синтез глибоких знань і практичних дій, який визначає результати діяльності. Акмеологія розглядає процес діяльності як вирішення (інтуїтивне, свідоме, надсвідоме) низки репродуктивних і творчих завдань, причому досліджується продуктивна і професійна діяльність.

Поняття «компетентність» стосовно характеристики рівня професійної підготовки використовується порівняно недавно. У сучасному розумінні компетенція розглядається в таких аспектах: вивчення тих, хто володіє компетенцією; володіння знаннями, що дозволяють робити висновки. Зміст поняття «компетентний» також трактується у двох аспектах: володіє компетентністю; обізнаний у певній галузі. В. Безрукова під компетентністю розуміє «володіння знаннями та вміннями, що дозволяють висловлювати професійно грамотні судження, оцінки, думки» [1].

Е. Есер і О. Шахматова під професійною компетенцією розуміють сукупність професійних знань і умінь, а також способи виконання професійної діяльності [7].

Отже, компетентність – це рівень умінь особистості, що відображає ступінь відповідності визначеної компетенції, яка дозволяє

діяти конструктивно у мінливих соціальних умовах. Поняття «компетентність» є невизначеним. Цей термін може використовуватися для позначення мінімального, прийнятного, оптимального або вищого рівня кваліфікації.

У психологів компетентність розглядається в аспекті надання професійних послуг, зазвичай клінічного характеру. Мінімальний рівень компетентності розроблений Американською психологічною асоціацією «Стандарти для постачальників психологічних послуг» [16].

На думку В. Карандашова, професійна компетентність психолога охоплює: професійні знання, професійні вміння, професійні навички, здібності [9].

Розуміння сутності та етапів професійного становлення майбутнього фахівця багатовимірне. У працях К. Гуревича, К. Платонова розглядається процес професіоналізації як формування професійної придатності, критеріями в оцінці якого виокремлюють успішність і задоволеність працюю.

Це ж стверджує і концепція ізоморфності (К. Гуревич) [3; 4], де головна умова професійної успішності досягається актуалізацією ресурсів особистості та через управління своєю професійною поведінкою.

У підході В. Шадрикова описаний системогенез професійної діяльності, в якому суть професіоналізації полягає в становленні та реалізації психологічної системи професійної діяльності [14].

Т. Кудрявцев зауважує, що професійне становлення охоплює період навчання і виховання в межах професійного навчального закладу, є тривалим, динамічним процесом, який охоплює чотири стадії:

- ✓ формування професійних намірів (вибір професії);
- ✓ професійне навчання (професійне самовизначення);
- ✓ процес оволодіння і входження в професію, розпочинається в навчальному закладі і триває на початку самостійної діяльності (з'являються власні показники професійної діяльності та певний рівень розвитку професійно значущих якостей);

- ✓ реалізація особистості фахівця у професійній діяльності [11].

Акмеологічна культура не може бути продуктивно матеріалізована без роботи фахівця над собою.

Опановуючи її, особистість творить себе як активного суб'єкта соціальної та професійної діяльності. Саме тому акмеологічна культура особистості є однією з передумов професійного становлення майбутнього фахівця.

Акмеологічний підхід до професійного розвитку особистості передбачає обов'язкову реалізацію андрагогічного підходу до навчання. Сьогодні це особливо актуально у зв'язку з парадигмою безперервного професійного та особистісного розвитку суб'єкта життєдіяльності. Освіта впродовж життя трактує стратегію, що забезпечує можливість власного становлення, досягнення соціальної і професійної зрілості особистості, зниження ризиків професійного старіння та деформації.

Андрагогіка як наука вивчає проблеми навчання дорослих людей, водночас акцентується на взаємодії учасників освітнього процесу, а провідна роль належить тому, хто навчається.

С. Зміїв виділяє андрагогічні принципи навчання: 1) самостійність; 2) спільна діяльність; 3) опора на досвід тих, хто навчається; 4) індивідуалізація; 5) контекстність навчання (термін А. Вербицького), яке зацентровує професійно орієнтований характер, максимально наближаючи мету освітнього процесу до професійних вимог; 6) елективність (надання певної свободи вибору цілей, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, способів оцінювання результатів учасників освітнього процесу); 7) розвиток освітніх потреб; 8) усвідомленість навчання [8].

Отож, результатом професійного становлення психолога в межах навчального закладу є формування внутрішнього системного уявлення щодо функціональних завдань та обов'язків у безпосередньому фаховому діянні. Такий внутрішній конструкт можна назвати теоретичною моделлю.

До неї слід віднести: становлення та розвиток професійного мислення; соціальну активну позицію; самовиховання та його психолого-педагогічні основи організації; професійну компетентність; вміння критично мислити, прогнозувати свою діяльність, запроваджувати інновації; здатність до професійної творчості; наявність загальної та психологічної культури.

Висновки. Професійне становлення особистості обумовлюється розвитком професійно значущих якостей, рівнем акмеологічної культури суб'єкта, які є водночас акмеологічними детермінантами ефективності навчання.

Реалізація акмеологічного підходу та опертя на андрагогічні принципи забезпечує суб'єкту можливості досягти індивідуального, особистісного, професійно-діяльнісного ступеня зрілості, сформувати спрямованість до найбільш продуктивного прояву своїх якостей в інтересах власного професійного розвитку та соціального запиту суспільства.

Перспектива досліджень полягає у подальшому дослідженні акмеологічних детермінант та андрагогічних принципів професійно-особистісної діяльності практичних психологів.

1. Безрукова В. С. Педагогика. Проективная педагогика: учебник для индустриально-педагогических техникумов и для студентов инженерно-педагогических специальностей / В. С. Безрукова. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pedlib.ru/Books/5/0249/5_0249-90.shtml
2. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. – М.: Флинта-Наука, 1998. – 168 с.
3. Гуревич К. М. Проблемы дифференциальной психологии: избр. психол. тр. / К. М. Гуревич. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1998. – 379 с.
4. Демкина Е. В. Современные подходы к профессиональному воспитанию личности будущего специалиста в условиях образовательного процесса / Е. В. Демкина // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. – 2011. – Вып. 3. – С. 35–41.
5. Деркач А. А. Акмеология: учебное пособие / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
6. Деркач А. А. Методология и стратегия акмеологического исследования / А. А. Деркач, Г. С. Михайлов. – М.: МПА, 1998. – 148 с.
7. Эсер Э. Ф. Проблемы профессионально-педагогической компетентности и профессионально-личностного роста / Э. Ф. Эсер, О. Н. Шахматова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://referatcollection.ru/45538.html>
8. Змеев С. И. Основы андрагогики: учеб. пособие для вузов / С. И. Змеев. – М.: Флинта; Наука, 1999. – 152 с.
9. Карандашев В. Н. Квалификационные работы по психологи / В. Н. Карандашев. – М.: Смысл, 2002. – 80 с.
10. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Климов. – М.: Академия, 2004. – 304 с.
11. Кудрявцев Т. В. Психология профессионального обучения и воспитания: учебное пособие / Т. В. Кудрявцев. – М.: Моск. энерг. ин-т, 1985. – 108 с.
12. Кузьмина Н. В. Предмет акмеологии / Н. В. Кузьмина. – СПб.: Политехника, 2002. – 189 с.
13. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: монографія / В. Г. Панок. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 486 с.
14. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М.: Логос, 2007. – 192 с.
15. Шиянов Е. Н. Гуманизация образования в профессиональной подготовке учителя: учебное пособие / Е. Н. Шиянов. – М.: Ставрополь, 1991. – 180 с.
16. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://znaimo.com.ua/>

Бамбурак Н. М. Акмеологические аспекты профессионального становления практических психологов

Отмечается, что профессиональное становление личности обусловлено развитием акмеологической культуры субъекта, которая является акмеологической детерминантой эффективности обучения.

Аргументируется, что реализация акмеологии и андрагогики обеспечивает индивиду возможность достичь индивидуальной, личностной, профессионально-деятельностной степени зрелости, сформировать направленность к наиболее продуктивному проявлению качеств в интересах собственного профессионального развития и социального запроса общества.

Ключевые слова: акме, акмеологическая культура, профессиональное развитие, компетентность, компетенция, андрагогика.

Bamburak N. M. An acmeological aspects of professional becoming a practical psychologists

The result of becoming a professional psychologist within the university system is the internal understanding of functional tasks and responsibilities in direct professional act.

This the inner construct can be called a theoretical model. It should include: becoming and development of professional thinking; active social position; self-upbringing and its psychological and pedagogical foundations of the organization; professional competence; the ability to think critically, to predict their activity, innovate; professional creativity; availability and general psychological culture. Therefore acmeological culture cannot be materialized without specialist's perfection.

Mastering own personality, she creates itself as an active subject of social and professional activities. Therefore acmeological approach to professional development of personality involves the necessarily implementation of andragogical approach to learning.

Today, it is actual due to the paradigm of continuous professional and personal development of the subject of life. Lifelong learning explains strategy personal development, achievement of social and professional maturity of personality, reduction risks of mitigation aging and deformation.

So professional becoming of personality is caused by the development of professionally important qualities, level of acmeological cultural subject, that is acmeological determinants of the effective learning.

Implementation acmeological approach and reliance on andragogical principles provides individual ability to achieve individual, personal, professional and activity-maturity, striving to create the most productive qualities of their own professional development and social demands of society.

Key words: acme, acmeological culture, professional development, competence, andragogics.

Стаття надійшла 26 квітня 2015 р.